

עיונים במקרא

הרב ישראל דנדרוביץ

ראש בית המדרש 'באר האבות'

מח"ס 'הנחמדים מזהב'

ערד

יחס אומות העולם לחוקי התורה

בהיותו כבן שלוש שנים הקשה הגה"ק רבי נחמיה אלטר לאביו, רבינו ה'שפת אמת', שאלה על סתירה בפסוק מיניה וביה, התשובה אותה השיב לו השפת אמת יכולה לשמש כאבן יסוד לתירוצו קושיה, אשר הר"ן בדרשותיו הגדירה כ'שאלה גדולה', אודות יחסם של אומות העולם לחוקי התורה.

מקרא מלא דיבר הכתוב אודות ההתפעלות שמצוות התורה מעוררות אצל אומות העולם, עד כדי שכך שהעמים יראו בעיניהם כי חוקי ומשפטי התורה הם חכמת ובינת עם ישראל. וכך הוא שנאמר (דברים ד, ה-ו): "רְאֵה לְמַדְתִּי אֶתְכֶם חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים... וְשִׁמְרָתֶם וַעֲשִׂיתֶם כִּי הוּא חֻקְמַתְכֶם וּבִינַתְכֶם לְעֵינֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּן אֶת כָּל הַחֻקִּים הָאֵלֶּה וְאָמְרוּ רַק עִם חֻקֶּם וְנִבּוֹן הַגּוֹי הַגָּדוֹל הַזֶּה". ופירש רש"י: "כי הוא חכמתכם ובינתכם וגו' - בזאת תחשבו חכמים ונבונים לעיני העמים". ונמצאנו למדים שעל ידי שמירת ועשיית החוקים והמשפטים נחשב חכמים ונבונים אצל אומות העולם.

אפס כי רבותינו הראשונים כמלאכים המה ראו כן תמהו: הלוא החוקים אין הם אלא אותם המצוות שנצטוונו עליהם בלי שיינתן טעם והסבר עליהם; מצוות כאלו אשר בשכל האנושי לא ניתן להבינם, וכיצד יתכן שעל ידי 'חוקי' התורה יראו העמים את חכמת ובינת ישראל.

לא זו בלבד, אלא שמצאנו דברים מפורשים להיפך: אומות העולם מזלזלים בבני ישראל ומקנטרים אותם על המצוות אשר אין בהם טעם, וכך להדיא פירש רש"י בתחילת פרשת חוקת, אודות מצות פרה אדומה, אשר טעמה נסתר מעמנו (במדבר יט ב): "זאת חוקת התורה - לפי שהשטן ואומות העולם מונין את ישראל לומר מה המצוה הזאת ומה טעם יש בה, לפיכך כתב בה 'חוקה', גזירה היא מלפני ואין לך רשות להרהר אחריה".

עניינו הרואות שאומות העולם מונין ומצערים את בני ישראל בשאלות סרק אודות

מצוה זו שהיא כחוק בלא טעם, ומהו זה שאמר הכתוב כי אומות העולם יתפעלו ממצוות אלו בעוד שהמציאות, עליה מספרים חז"ל, היא להיפך.

תירוצו הראשון של הר"ן

את קושיה זו מגדיר רבינו הר"ן בדרשותיו כ'שאלה גדולה' (ראה: הדרוש הראשון והדרוש התשיעי). רבינו מהר"י מינץ, אף הוא בדרשותיו (הדרוש השביעי), מעתיק את דברי הר"ן וכותב כי הוא העיר 'קושיא מפורסמת בפסוקים'. עוד מרבותינו הראשונים עסקו בעניין זה, והדיון ממשיך אף אל ספרי האחרונים. זה אומר בכה וזה אומר בכה, ולכל יחסר המזג אמרנו להביא את ראשי הפרקים בעניין נכבד זה.

בספר 'דרשות הר"ן' (הדרוש הראשון) מציג הר"ן את השאלה במילים אלו:

"והנה תיפול בכאן שאלה גדולה, איך אמר כי ענין החוקים 'חכמתנו ובינתנו לעיני העמים', ושבעבורם יאמרו 'רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה', כי הענין כולו יראה בהפך, כי אין ספק שהחוקים הם מצות שאין טעמם נודע, והם דברים שאומות העולם מכחישי התורה משיבים עליהם, ואם כן ראוי הוא שישפטו אותנו מצד החוקים לעם סכל עושה מעשיו בלא טעם".

ולכן מקדים הר"ן, שהתורה עצמה נותנת את התשובה לכך, בפסוק שלאחר מכן (שם פסוק ז'): "כִּי מִי גֹי גָדוֹל אֲשֶׁר לוֹ אֱלֹהִים קְרִבִּים אֵלָיו כֹּה אֱלֹהֵינוּ בְּכָל קְרָאֵנוּ אֵלָיו". בפסוק זה מצינת התורה שמחמת שהגויים רואים שבעוד שבני ישראל צועקים אל ה' וה' עונה אותנו בכל קראנו אליו, ואילו הם צועקים ואינם נענים, הרי שעל כרחם יבינו את חכמת ובינת ישראל.

אלא שאין בדברים אלו משום תשובה על עצם השאלה: מה עניין זה לחוקי התורה, וכיצד יבינו אומות העולם מקרבת האלהים אשר יש לבני ישראל את מעלת חוקי התורה.

ועל כך ממשיך הר"ן ומטעים את הבנת הדברים במשל (המובא כאן בעיבוד חופשי, וראה למהר"י מינץ שאף הוא עיבד את המשל לפי דרכו):

משל למה הדבר דומה, לרופא שאינו נוהג באומנותו כשאר כל הרופאים. אין הוא משתמש בסממני הרפואה הרגילים והמקובלים בעולם הרפואה, וכל דרך טיפולו בחולים היא ייחודית לו בלבד. הוא משתמש בשיקויים אותם הוא רוקח בעצמו מצמחים שונים ומשונים, מכין רטיות ותחבושות עם אבקות שאיש אינו יודע את טיבם, ובכל הליכותיו עם מטופליו מתנהג הוא עימם בצורה מוזרה ולא שגרתית בעליל.

רופא כזה ייתכן שאין הוא אלא שרלטן ונוכל, חכם להרע המאחז עיני הבריות

ומכלה את ממונם על תקוות שווא. ויתכן גם להיפך, שאדרבה - הוא רופא מומחה ביותר, וכל שאר הרופאים אינם מגיעים לקרסולי ידיעותיו המיוחדות, ולכן אין הם מכירים את שיטות טיפוליו.

אימתי מתברר טיבו של הרופא? לאחר שהוא מטפל בחולים אשר רופאים אחרים לא הועילו להחלימם. אילו החולים מתים תחת ידו, הרי שיודעים באופן ברור כי אין הוא אלא טיפש וסכל, גנב ורמאי. לא רופא ולא שוליית רופא, כי אם אדם המשטה בלקוחותיו ומוציא את ממונם על תקוות שוא ומדוחים.

אולם אם רואים שהחולים מבריאם, קמים ומהלכים בחוץ על משענתם, יודעים אנו כי רופא מומחה הוא, שהרי רופאים אחרים לא הצליחו לרפאותם ולהחיותם, ואילו רופא זה, בסודות המיוחדות רק לו, הצליח היכן שכולם נכשלו.

וכשבאים לשבח ולהלל את הרופא ומעשיו הכבירים, עיקר הדגש ניתן דווקא על סממני הרפואה הייחודיים לו, על שיטותיו המפליאות ברפואה ועל אותם סממני הרפואה המצויים רק במרפאתו. אין מקום להזכיר את שיטות הרפואה הקלאסיות והמקובלות, שהרי שיטות אלו מצויות גם אצל שאר הרופאים. ולכן מעלים על נס דווקא את הדברים בהם הרופא ייחודי ואין בלתו, את סגולותיו הנדירות ואת הדברים שאין בדומה לו.

והנמשל הוא ביחסם של אומות העולם לבני ישראל: אומות העולם רואות את בני ישראל מקיימים מצוות שהם 'חוקים' ואין בהם טעם והסבר. ובדיוק כמו אצל אותו רופא הרוקח סממנים חסרי פשר, הם יודעים כי גם כאן ניתן להסביר את מעשיהם אלו בשני אופנים: ייתכן כי המעשים הללו מעידים על שטות וטפשות, אך גם ייתכן כי המעשים הללו מעידים על חכמה מופלגת שאין בכוח אנוש להשיגם.

וגם כאן נבדקים הדברים במבחן התוצאה: כשאומות העולם רואים כי השכינה שורה בישראל וה' אלהינו עונה לנו בכל קראנו אליו, הרי שהם מבינים כי הסיבה לכך היא חוקי התורה, וזה מגלה לנו עד כמה מצויה החכמה בחוקי התורה.

אין הם חושבים כי המשפטים - המצוות השכליות שבתורה הם אלו שהביאו את התוצאה הזאת, שהרי משפטים, כאלה ובדומה להם, מצויים גם אצל אומות העולם. שהלוא לכל עם ומדינה יש משפטים ברורים כמו איסורי גזל ורציחה וכיוצא בזה, ובכל זאת אין הם רואים את התוצאה הזאת, ועל כרחם הם מודים כי הסיבה לכך היא החוקים, ומכאן הם מסיקים את החכמה והבינה שיש בהם.

תירוצו השני של הר"ן

כאמור, הר"ן עוסק פעמיים בשאלה זו, בדרוש הראשון ובדרוש התשיעי, ובדרוש התשיעי הרי הוא מוסיף הסבר נוסף: המשפטים מלמדים על החוקים. אם המשפטים

מצטיינים בהגיונם ובחכמתם, ניתן לדעת בוודאות שכך הם גם החוקים, ומה שלא נתפרש טעמים - אין זה אלא מחמת קוצר הבנת המשיג. וזה לשון הר"ן:

"אם נראה חכם מופלא שיחבר חיבורים ויעשה מעשיו בחכמה ובתבונה ובדעת, אם יראה בתוך דבריו או תוך מעשיו ענין לא נשיג טעמו, ניטיב המחשבה בה, ונאמר אין ספק שמי שחיבוריו ודבריו צדיקים ועשויים באמת וישר, שגם הדבר ההוא שלא נשיג טעמו עשוי כהוגן ובאמת וישר, והליאות והקיצור הוא מצדנו. וזה אמרו אשר לו חקים ומשפטים צדיקים, כלומר שראוי לתלות ולומר שכשם שהמשפטים צדיקים כך החוקים".

התירוצים במשנת הרשב"א

וכיוצא באלו שני התירוצים אלו כתבו עוד מרבתינו הקדמונים, לך נא ראה לרבינו הרשב"א שכתב אף הוא את שני דרכים אלו, ונעתיק את לשונו (שו"ת הרשב"א החדשות, סי' שסח):

"ומה שבעלי הדין טוענין עלינו מאי איכפת ליה להקב"ה שנאכל את הכבש ולא נאכל את החזיר, או שנלבש צמר ופשתים זה בפני עצמו וזה בפני עצמו ושנאסור אותו ביחד. די לנו כי צוה הוא ית' ועשינו רצונו. ואף על פי שאין דעתנו משגת חכמתו, מכל מקום ידענו באמת כי הוא צוה ולא לחנם.

ואף על פי שיצר הרע ואומות העולם מקטרגים עלינו לשאול למה, אנו אין לנו אלא לעשותם כמו שצונו. וכבר כתב לנו ית' שמו בתורתו הנאמנת, כי חקים אלו שחקק לנו הם נחשבים לנו על דרך הודאת האמת לחכמה ובינה, שהרי כתוב 'ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה', הנה שאמר כי על שמירת החקים ראוי לקרות לנו חכמים ונבונים. ועוד הפליג ואמר כן 'רק עם חכם ונבון', לומר שיאמרו כי רק אנחנו לבד עם חכם ונבון בין העמים.

וזה מצד ההיקש, כי כל מצות התורה כל שאנו משיגים טעמים הם בנויות על היושר באמת ובתמים, בצדקה וכבוד האבות והתרחק מן הגזל וההודאה לשי"ת וכיוצא באלו, ג"כ כשנעשה מה שלא ישיגו העמים בשכלם, מצד ההיקש יש לנו לידון בבינה יתירה, ויאמרו כל עם אשר מעשיהם ביושר ובתמים בכל מה שאנו רואים מהם ומשיגים בשכלנו ממעשיהם האמת, כל שהם עושים לא לחנם אלא לצורך. ואף על פי שאין אנו משיגים בשכלנו במקצת מעשיהם כגון הרחקת המאכלים האסורים ולבישת הכלאים, לא לגרעון ידיעתם אלא לגרעון שכלנו וליתרון חכמתם ובינתם כי כן הם החכמים והנבונים.

ועוד יאמרו כן מצד הנסיון, והוא אמרו 'כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כה' אלהינו' וגו', אם כן זה יורה שתורתנו מאתו ית', כי אין הבדל בינינו וביניהם רק מצד התורה ומצותיה, ואחר שהיה להם מאת הבורא ית' הכל בנוי על צד החכמה והבינה כי אין בדברי השי"ת דבר בטל".

תמיהה על תירוצי הראשונים

אפס כי דברי הראשונים הללו צריכים ביאור ביותר, כי אם אמנם צדקו דבריהם על כך שאומות העולם מכירים בחכמת ובינת חוקי התורה, אם כתוצאה מ'מבחן התוצאה' - בראותם אשר ה' אלהינו קרוב אלינו בכל קראנו אליו, ויודעים הם כי זה מחמת החוקים; ואם מחמת ה'היקש', שאם המשפטים מצויינים בחכמה ובבינה, הרי שכך הוא גם החוקים, אולם הקושיה עדיין במקומה עומדת:

הרי בפירוש אמרו חז"ל כי אומות העולם אינם מכירים בכך והם מקנטרים את עם ישראל על מצוות אלו. אם אכן הם אומרים כי חוקי התורה הם 'חכמה ובינה', הרי שמה מקום יש לדברי הקנטורים בהם הם מונין את ישראל. ואם בכל זאת עינינו הרואות ואוזנינו השומעות כי אומות העולם מונין את ישראל, הרי זו ראייה מוכחת לכאורה כי אין הם מודעים לחכמת ובינת חוקי התורה.

קושיית בן השפת אמת ותירוץ אביו

ושקילנא הרמן ורשותא לומר מילתא חדתא בביאור עומק כוונת רבותינו הראשונים בהקדם רעיון נפלא אותו הגיד רבינו כ"ק מרן אדמו"ר השפת אמת זיע"א לבנו הגה"ק רבי נחמיה אלתר, אשר לימים כיהן כראש ישיבת שפת אמת בירושלים, כמענה על קושיה אותה העלה לפניו בהיותו פעוט כבן שלוש שנים - בשנת תרל"ח.

את הקושיה והתירוץ, הזכיר רבינו כ"ק מרן אדמו"ר האמרי אמת זיע"א לאחיו רבי נחמיה, כיובל שנים לאחר המאורע. היה זה בימי שמחת נישואי נכד האמרי אמת, רבי לייבל הי"ד בנו של הגה"ח רבי יצחק, בשנת תרפ"ח, בעיר גור.

האחים הקדושים, האמרי אמת ורבי נחמיה, נסעו יחדיו ב'קולייקע' המפורסמת, היא רכבת הזוטא שקישרה בין בירת פולין - ווארשא לעיר גור, ובמהלך הנסיעה הזכיר האמרי אמת לאחיו את 'גירסא דינקותא' - הקושיה אותה הוא שאל לאביו, ואת אשר השיב לו אביו.

נוהג היה רבינו השפת אמת לבחון את בניו הקטנים ולשמוע מהם את אשר למדו אצל המלמד בפרשת השבוע. בשעת הבחינה היה רבינו השפת אמת מציע לפניהם שאלות כהנה וכהנה, ואף הבנים היו נוהגים לשאול ולהציע בפניו הערות שעלו להם.

כאמור, כשרבי נחמיה היה רך בשנים, כבן שלוש שנים, היה זה בפרשת לך-לך, ורבי נחמיה הציע בפני אביו שאלה על סתירה המצויה בפסוק מיניה וביה.

הנה נאמר כי הקב"ה בירך את אברהם אבינו (בראשית יב ג): "וַאֲבִרְכָה מְבָרְכֶיךָ וּמְקַלְלֶיךָ אֶאָר וְנִבְרָכוּ בְךָ כָּל מְשַׁפְּחֹת הָאֲדָמָה". מחד גיסא, הפסוק מסיים בפסקנות: "וְנִבְרָכוּ בְךָ כָּל מְשַׁפְּחֹת הָאֲדָמָה", ופירש רש"י את פשוטו של מקרא: "אדם אומר לבנו תהא כאברהם", כשהמשמעות היא ש'כל' משפחות האדמה, ללא יוצא מהכלל, יתברכו באברהם אבינו. מאידך, המילים הקודמות לזה בפסוק: "וַאֲבִרְכָה מְבָרְכֶיךָ וּמְקַלְלֶיךָ אֶאָר" מלמדות כי לא כולם יהיו במחנה המברכים, אכן יהיו 'מברכים', אולם גם יהיו 'מקללים'. ולכאורה, אם כולם יהיו במברכים - מי הם אלו המקללים?

שמח האב בקושיית בנו החכם וענה לו: משל למה הדבר דומה, לרב העיר. מתנגדיו - עוינים ומקללים אותו. אך, בד בבד הם גם מתפללים מעומק לבם כי בנם יהיה כמוהו. אין זו סתירה, בין העובדה שהם עצמם חפצים ברעתו לכך שהם מברכים את בניהם כי יגדלו כמותו.

כך היה גם אצל אברהם אבינו. גם אותם בודדים שקללו אותו - עדיין הכירו את ערכו הרם, ואיחלו לבניהם כי יהיו כאברהם אבינו... (ספר 'לבם של ישראל' ח"א, קונטרס 'כבוד חמיו' עמ' תיג; ספר 'אור זרוע לצדיק' ח"א עמ' קעג; ספר 'שיח שרפי קודש' ח"ג, פיעטרקוב תרפ"ח, אות רעז).

העצמות שהושלכו על המלמד

בעל 'אמרי שמאי' מביא את דברי השפת אמת ומסמיך לזה סיפור נאה אותו מספרים חז"ל במדרש (בראשית רבה, סה טז):

"אמר רבי אבא בר כהנא: עובדא הוה בהדא סיעא דפריצין בהדה כפר חטיאה דהוון נהיגין אכלין ושתין בכנישתא כל פתי רמשא דשבא מן דהוון אכלין הוו נסבין גרמיא ומסלקי יתהון על ספרא, חד מנהון דמך אמרו ליה למאן את מפקיד על בנך לשמרו, אמר להון לספרא, והלא כמה רחמיך היו לו והוא אומר לספרא אלא דהוה ידע מה עובדיהון ודספרא היך מנהון טב".

(בתרגום חופשי: מעשה בחבורת פוחזים וריקים שהתגוררו בכפר חטים, נוהגים היו לאכול ולשתות בלילי שבתות בבית הכנסת. עם סיום אכילתם, היו משליכים את עצמות ושיירי האכילה על ראשו של מלמד התינוקות שאף הוא היה מצוי שם. לימים נטה למות אחד מבני חבורת הפוחזים. שאלו אותו חבריו: את מי תמנה אפטרופוס לשמור על בנך אחרי מותך? ענה להם: למלמד התינוקות. כי למרות שבני חבורת הפריצים היו ידידיו, אולם מכיר היה היטב את מעשיהם ואת מעשי המלמד, ויודע מי טוב ממי).

סיפור זה תואם להפליא את דברי השפת אמת: אותו אדם היה חלק מחבורת משליכי העצמות והפסולת על ראשו של המלמד, אך בסתר לבו הוא ידע היטב כי דווקא המלמד הוא האדם הטוב, ודווקא בו הוא בחר להיות שומר על ילדו.

וכי אלו אפיקורסים?

דוגמא נוספת לפיצול כעין זה, בין החזות החיצונית להרגש הפנימי, ניתן למצוא ממעשה שהיה אצל רבינו הרה"ק רבי שמחה בונם מפרשיסחא, בעת אשר שהה בארץ אשכנז היא גרמניה.

גם במקום גלותו לא הפסיק הרבי את עבודתו בקודש ונוהג היה לערוך את שולחנו כאשר באמנה אתו ולומר דברי תורה, למרות שבני המקום היו שומעים את דברי התורה ומתלוצצים עליהם.

בנו הרה"ק רבי אברהם משה אשר שהה עמו לא היה יכול לשאת את פחזותם של בני המקום, ופנה לאביו בכאב לבו ואמר לו: אבי מורי, מפני מה יש לך לומר דברי-תורה לפני אפיקורסים כאלו, והרי הם מתלוצצים מדברי תורתך.

שמע הרבי ר' בונם את דברי בנו והשיבו: מה אעשה לך בני, כי בעת שמתעורר אצלי השפע, להמשיך דברי תורה לעולם, אין אני יודע באיזה מקום אני מצוי. עתה שמע בקולי אייעצך כי בשבת הבאה, כשתראה שהליצנים מצויים בעת שרוצה אני לומר דברי-תורה, תזכירני היכן אני מצוי, כדי שאוכל לשמור נפשי מהם.

ואכן, לשבת הבאה, כשתראה הרה"ק רבי אברהם משה כי אביו הקדוש עומד לומר תורה, ואילו הליצנים מכינים עצמם לכך, סימן לאביו כפי שסוכם ביניהם. או אז פתח הרבי ר' בונם את פיו בחכמה ויאמר: אלו המצויים כאן אי אפשר לומר שהם אפיקורסים! ראה לדבר שאין הם אפיקורסים, שהרי אם הם מצויים בצרה - תיכף ומיד הם צועקים ואומרים 'שמע ישראל'. מי הוא אכן אפיקורס אמיתי? פרעה הרשע, אשר הכריז (שמות ה ב): "מי ה' אשר אשמע בקולו לשלח את ישראל, לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח" (ספר 'שיח שרפי קודש' ח"א, פיעטרקוב תרפ"ג, אות רנו).

רעיון עמוק זה המגלה את צפונות הנקודה הפנימית הטמונה בלב כל אדם בישראל, מפצח למעשה את הקוטביות המצויה אצל אנשים שכאלה, אשר למרות היותם קלי-ראש כלפי חוץ, הרי שבלבם פנימה הם מאמינים בני מאמינים.

אחד בפה ואחד בלב

ומעתה יעלה בידינו לפרש כמין חומר את דברי רבותינו הראשונים, כי בדיוק כפי שבמשלו של השפת אמת נאמר שאדם יכול להכיל בעצמו רגשות סותרים: הוא יכול

לקלל את הרב - ויחד עם זאת לברך את בניו שיהיו כמוהו, וכפי שהיה אצל אברהם אבינו; כפי שהפוחזים בכפר חיטים ביזו את המלמד וידעו כי הוא טוב מהם; וכפי שהאפיקורסים הם בעצם מאמינים, כך הוא גם לדורות ביחסם של אומות העולם לחוקי התורה: הם מקניטים על כך את בני ישראל למרות שבמעמקי ליבם הם יודעים את צדקתם.

האמת הברורה היא שאומות העולם יודעים היטב שחוקי התורה הם חכמת ובינת העם היהודי; הם יודעים שהתורה הקדושה היא הצדק האלוהי ופסגת התבונה, אלא שהם אומרים זאת רק בינם לבין עצמם. כלפי חוץ הם מסתירים את הכרה זו, מחמת קנאתם העזה בעם ישראל, ולכן הם מקנטרים את ישראל על חוקים אלו. וזה מדויק להפליא בלשון חז"ל "שהשטן ואומות העולם מונין את ישראל לומר מה המצוה הזאת ומה טעם יש בה" - כל דבריהם של השטן ואומות העולם לא באים אלא מתוך רצון לקנטר ולצער, כי את האמת הם יודעים היטב.

זהו תסביך של תחושות מנוגדות; של אמת ושקר המשמשים בערבוביה; של הכרת הצדק והתכחשות לה. כך עוד מימות אברהם אבינו, כשמקללי אברהם אבינו התברכו בלבבם כי בנם יהא כאברהם, וכך לדורות, כשאומות העולם יודעים כי חוקי התורה מביאים את חכמת ובינת עם ישראל ובד בבד הם מקנטרים את ישראל על כך.